

ЛЕКСИКО-ГЕНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ментинська І. Б., 2014

Статтю присвячено лексико-генетичним особливостям сучасної комп'ютерної термінології. Галузеву (комп'ютерну) термінологію поділено на три тематичні групи, а в межах кожної виділено лексико-семантичні підгрупи, що дає змогу простежити процес виникнення, формування й сучасного функціонування терміноодиниць. Аналіз комп'ютерних термінів з погляду походження допомагає виявити основні закономірності та тенденції розвитку, а також систематизувати й уніфікувати сучасну комп'ютерну термінологію (СКТ).

Ключові слова: українська мова, комп'ютерна термінологія, лексико-генетичні особливості, іншомовні запозичення, лексико-семантичний аналіз, вторинна номінація, терміни змішаного типу, міжгалузеві омоніми, перекладні терміни.

The article deals with lexical-genetic characteristics of modern computer terminology. The branch (computer) terminology is divided into three thematic groups with lexical-semantic subgroups. One can trace the origin, formation and present functioning of terminological units. The analysis of computer terms from the viewpoint of their origin helps to identify the main patterns and trends of their development as well as organize and unify modern computer terminology.

Keywords: Ukrainian language, computer terminology, lexical and genetic characteristics, foreign borrowings, lexical and semantic analysis, secondary nomination, terms of mixed type, cross homonyms, translated terms.

Бурхливий розвиток науки і техніки впливає на швидке формування науково-технічної термінології, зокрема тотальна комп'ютеризація зумовлює динаміку номінативних процесів. Під номінацією розуміємо (*лат. Nominatio* – називання) створення мовних одиниць із називальною функцією, які служать для найменування чи виділення фрагментів дійсності, формування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень тощо.

Метою статті є проаналізувати лексико-генетичні особливості сучасної комп'ютерної термінології (СКТ), джерела її поповнення, виявити тенденції відбору термінів.

Актуальність статті полягає в потребі здійснити системну лексико-семантичну, генетичну характеристику сучасної комп'ютерної термінології з огляду на активізацію процесів її розвитку.

В українському термінознавстві уже були певні спроби (А. Ніколаєва [6]) системно проаналізувати сучасну комп'ютерну термінологію з погляду її походження, але стрімкий розвиток науки і техніки спонукає до подальших досліджень. Теоретично-методичним підґрунтям дослідження стали праці науковців, у яких висвітлено загальні проблеми термінознавства (І. Горбачевський, О. Реформатський, В. Акуленко, А. Д'яков, О. Кубрякова, Т. Кияк, І. Кочан, Д. Лотте, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Суперанська), а також окремі питання, що стосуються різних галузевих терміносистем (Г. Наконечна, З. Куньч [3], О. Литвин тощо).

За походженням комп'ютерна термінологія неоднорідна. Серед проаналізованого матеріалу (2500 одиниць) – 18% становлять питомі українські назви, 58% – чужомовні запозичення (з них 25% – давні запозичення, 33% – нові чужомовні запозичення), 24% – номінації змішаного типу. На сучасному синхронному зрізі виокремлюємо такі розряди комп'ютерних термінів:

1. Питомі українські номінації. Їх поділяємо на такі підвиди:

а) власне галузеві. До цього розряду належать терміноодиниці та терміносполуки, які увійшли до складу комп'ютерної терміносистеми в різні періоди її становлення і створені на основі власне українських лексем чи дериваційно адаптованих давніх запозичень: *самопуск, введення, скасувати, завантаження, користувач, накопичувач, зчитувач, налагоджувач, штриховий записувач, надрукувати, розмежування, доступ, вилучення*.

б) міжгалузеві терміни, що функціують у суміжних з аналізованою терміносистемах, – це перенесені готові терміни з однієї терміносистеми в іншу з повним або частковим переосмисленням терміна та перетворенням його в міжгалузевий омонім. Такий процес є одним з термінотворчих прийомів, його ще називають конверсією. Комп'ютерна терміносистема успадкувала передусім такі міжгалузеві терміни:

- математичні: *двійкове додавання, похибка, кореневий, вибірка, деревоподібний, обчислення, проміжок, громіздкий, лінійка, множення, добуток, кут штрихування*;
- фізичні: *роз'єм, рідкокристалічний, смуга поглинання, коротка хвиля, гнучкість, вирівнювач, зависати, відновлювати (дані)*;
- радіотехнічні: *джерело живлення, сигнал, перехідник, з'єднувач синхронізації, металевий рукав*;
- лінгвістичні: *мова (програмування), заголовок, суфіксація, редагувати, проміжок між словами, початковий текст*;

в) терміни, утворені внаслідок вторинної номінації, тобто метафоризації та метонімічного перенесення, за допомогою яких виникають додаткові лексико-семантичні варіанти слова. Такі слова термінологізуються, позбуваючись властивої загальноживаній лексиці образності через уживання з іншими терміноодиницями. Унаслідок застосування способу вторинної номінації – використання наявної в мові назви для позначення наукового поняття – термінологія поповнюється кількісно, тобто функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами; а також якісно – відбувається звуження або розширення семантики й зміни обсягу понять. Наведемо найяскравіші приклади комп'ютерних термінів, що виникли внаслідок вторинної лексичної номінації (метафоризації чи метонімізації загальноживаних слів): *робочий стіл, кошик, тіло (програми), захист (інформації), пам'ять (користувача), вікно, мишка, гніздо, комірка, ділянка (пошуку), поля (сторінок), джерело (повідомлень), латка, зірочка, ківш, килимок, стовпчик, долоня, стрічка, заставка, покоління, прога-лина, доріжка, ланка*.

Такий вид номінації свідчить про тісний зв'язок комп'ютерної терміносистеми із загальноживаною лексикою, що є постійним і невичерпним джерелом поповнення термінної системи кожної галузі науки.

2. Давні іншомовні запозичення – це вагомий розряд термінів у складі комп'ютерної терміносистеми. Він становить близько 450 терміноодиниць (із 2500 проаналізованих). Базою для формування комп'ютерних термінів стали запозичення з латинської та грецької мов. Саме ці дві мови мали великий вплив на становлення та розвиток загальнотехнічної термінології. Фактично ці чужослови стали інтернаціоналізмами. У мовознавстві існують різні погляди на інтернаціоналізацію термінів. І. Горбачевський, О. Реформатський та інші у своїх дослідженнях прихильно ставилися до запозичень у терміносистемах, аргументуючи такий підхід тим, що з часом міжнародна термінологія буде розширювати сферу свого впливу, а національна – звужувати. Т. Секунда, Т. Кияк, І. Кочан, Т. Панько, О. Кочерга підкреслювали, що потрібно відродити в собі самостійність мислення і не прив'язувати українську термінологію до будь-якої мови. Зокрема, Т. Кияк зауважив, що лише через відсутність свого терміна «краще ввести в обіг іноземний, ніж взагалі не термінувати певне поняття» [2, с. 22–25]. Доцільність чужомовного засвоєння виправдане тільки тоді, коли воно відповідає мовним потребам і не порушує національної специфіки певної терміносистеми. Серед давніх запозичень виділяємо такі групи:

а) латинізми: *аргумент, атрибут, диз'юнкція, трансакція, об'єкт, модуль, каталог, індекс, кворум, оператор, плomba, реверс, реєстр, реквізит, генератор, статус*;

б) грецизми: *гіпербола, каталог, лексика, пауза, символ, тезаурус*;

в) запозичення з інших мов:

- німецької: *абзац, штамп, шрифт, інформатика, курсив, кегель, орнамент, растр, панель*;
- французької: *фрагмент, рапорт, формат, пароль, планшет, сертифікат*;
- італійської: *аббревіатура, портал, трафарет*.

Давні запозичення міцно утвердилися в сучасній комп'ютерній термінології та становлять її невід'ємну частину.

3. Нові іншомовні запозичення. Формування і розвиток комп'ютерних термінів у період зростання наукових та міжмовних інтеграційних процесів сприяють залученню значної кількості чужомовних запозичень (це веде до усунення описових конструкцій), поповненню фахової лексики через номінацію нових понять, диференціацію і деталізацію деяких з них. Спираючись на класифікацію Д. Лотте [4], виділяємо такі розряди запозичень у комп'ютерній термінології:

а) терміни-оригінальні запозичення. Під такими запозиченнями розуміємо безпосередні запозичення: *адаптер, асемблер, байт, банер, біт, блог, браузер, дисплей, домен, драйвер, денотат, десигнат, Інтернет, кеш, курсор, логін, піксель, плотер, принтер, операнд, постиг, роумінг, сервер, сканер, файл, фактрал, тумблер, трек, флоп, спам, хакер*.

б) терміни, що творяться із запозичених елементів. Поділяємо їх на підвиди:

- інтернаціональна основа + запозичена основа (терміноелемент): *мікропроцесор, гігабайт, кілобіт, синхроімпульс, пін-код, псевдоадреса, блок-схема, флоп-диск, циркумфлекс, чат-форум*;
- запозичена основа + запозичений афікс (можлива українська флексія): *рипроекція, трансфер, телетайп, табуляція, тест-програма, буфер-текст, відеоінтерфейс, деінсталятор*.

в) перекладні терміни – це запозичення, які фіксують у перекладних, а також у галузевих словниках; їх перекладено безпосередньо з мови-оригіналу. Серйозною загрозою для функціонування цих термінів у комп'ютерній терміносистемі є використання мови-посередника, зокрема російської, через яку потрапляє чимало іншомовних терміноодиниць, а це нерідко спричинює плутанину та виникнення псевдокальок. Спостерігаємо, наприклад, у деяких галузевих словниках невинуватене вживання термінів: *об'єм пам'яті* замість *обсяг*, *електронна дошка* об'яв замість *оголошень* тощо. Серед перекладних термінів найбільше терміноодиниць з англійської мови:

pattern – графічний шаблон
icon – піктограма, графічний значок
value – значення
output – вивід
input – ввід
bar – панель, смуга
toolbar – панель інструментів
scrollbar – смуга прокручування
titlebar – смуга заголовку
statusbar – рядок стану
template – шаблон
user – користувач
password – гасло

г) терміни змішаного типу. Ця група містить приблизно 600 аналізованих термінів, які утворено: за допомогою чужомовної основи та додавання українського афікса (переважають терміни із суфіксом *-анн(я);-ість; -ц(ія)* тощо); за допомогою української основи та інтернаціональної основи (переважно іншомовна основа – це греко-латинізми або поширені суфіксоїди (*авто-, мікро-, макро-, мульти-, відео-* тощо)); а також через транслітеровані чи нетранслітеровані аббревіатури й український або чужомовний термін (терміни-варваризми). Тому серед термінологічних одиниць змішаного типу виокремлюємо такі групи:

- запозичена основа + український афікс: *тиражування, співпродуцент, блокування, архівування, сканування, копіювання, інсталяція, табуляція, комп'ютеризація, гранулярність, казуальність.*
- інтернаціональна основа (терміноелемент) + українська основа: *автоперезапуск, автозберігання, макрозасоби, мультидоступ, мікропроміжок, перфострічка, сервоповерхня, відеосередовище, вектор-рядок, гіперпосилання, техобслуговування.*
- терміни-варваризми (самостійні чи в складі комбінованої терміноодиниці): *накопичувач CD-ROM, e-mail, web-сторінка, режим онлайн (офлайн), IBM-сумісність, Windows XP, www-видання, DOS-програма, HTML-код.*

Нові іншомовні запозичення на сучасному історичному зрізі суттєво поповнили СКТ і стали її основною базою.

Отже, сучасна українська комп'ютерна термінологія характерна генетичною різноманітністю її одиниць, що відображає тривалий історичний процес формування терміносистеми та вплив на нього різних мовних та позамовних чинників. Виокремлено на сучасному синхронному зрізі такі розряди термінів: питомі українські терміни, давні іншомовні запозичення, нові іншомовні запозичення. Структурний аналіз цих термінів дає змогу повно і всебічно простежити процес виникнення, формування та функціонування комп'ютерних терміноодиниць і допомагає виявити основні закономірності й тенденції їхнього розвитку.

1. *Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, інтернету і програмування / Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький. Вид. 1. – К. : Видавничий дім «СофтПрес», 2005. – 552 с.*
 2. *Кияк Т. До питання про своє та «чуже» в українській термінології / Т. Кияк. Мовознавство. 1994. – № 4. – С. 22–25.*
 3. *Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : Монографія / З. Й. Куньч – Л. : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.*
 4. *Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.*
 5. *Лотте Д. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и термиеозлементов / Д. Лотте. – М. : Наука, 1982. – С. 149.*
 6. *Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації : Автореф. ... дис. канд. філол. наук:10.02.01 / А. О. Ніколаєва. – Х., 2002. – 20 с.*
 7. *Нікуліна Н. В. Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування: Навч. посібник / Н. В. Нікуліна. – Х. : ХНАДУ, 2006. – 144 с.*
 8. *Перехрест В. Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики : 46000 термінів. – К. : Довіра, 2008. – 685 с. – (Словники України).*
 9. *С. Я. Єрмоленко. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. – Х. : Фоліо, 2006 р. – 623 с.*